

SZÉKELYNÉ KISS EMESE: KÁROLYI GÁSPÁR ÉLETE ÉS SZOLGÁLATA

A reformáció korát végigjáró „utazás” résztvevőit, mely összeköti a múltat a jelenel, a jelent a jövővel, a mai este a somogyi ember számárra „messzi vidékre”, a festői hegyekkel tarkított Abaújba szeretném elkalauzolni. Bár én zempléni, szerencsi vagyok, Radnóti Miklós *Nem tudhatom* című verse jut eszembe, amikor szülőföldemre gondolok, és próbálok a lehető legtermészetesebben szólni az onnan karnyújtásnyira lévő történelemről. Hiszen azon a vidéken mindent átjár a múlt illata.

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
 nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
 kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
 Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
 s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
 Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
 egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
 tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton [...]”

Egy zempléni hittanos számára elképzelhetetlen, hogy legalább két évente egyszer ne jusson el akár kerékpártúra, akár hittanos vagy osztálykirándulás kapcsán a Biblia hazájába, Göncre és Vizsolyba. Mindkét település mára már jobbára csak múltjában gazdag. Ékszerdoboz a maga környezetében. Ezen értéket szeretném most felvillantani – a teljesség igénye nélkül.

Károlyi Gáspár élete és szolgálata szorosan egybefonódik a Szentírás nevéhez fűződő lefordításával.

Károlyi Gáspár Nagykarolyban született az 1530-as évek elején. Eredeti családneve Radics vagy Radicsics volt, később nevezte el magát a kor szokása szerint szülővárosáról Károlynak. Bár a brassói iskola anyakönyvében 1549-ben bejegyezték a Gasparus Karoly nevet, nem biztos, hogy a későbbi bibliafordító tanult az erdélyi szász város híres iskolájában, mert a nagybányai főbíró fiát is Károlyi Gáspárnak hívták, s akár ő is lehetett a brassói diák.

Károlyi 1556. március 11-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol ő is, mint általában a magyarok, Melanchthon köréhez tartozott. E körben hatott rá a Melanchthon által kidolgozott „wittenbergi történelemszemlélet”. Ennek a lényege az az Illés prófétának tulajdonított felfogás, mely szerint a világ fennállásának ideje háromszor kétezer évre terjed. Az első kétezer esztendő a világ teremtésétől a törvények kiadásáig (Mózesig) tartott, a második Mózesztől Jézusig (a törvény korszaka), a harmadik pedig Jézus óta tart (a Megváltó korszaka). Ez egyben az utolsó korszak is, melyben az emberiség a reformáció idején a végidők küszöbére lépett.

Az 1562-ben írt és a következő évben kinyomtatott műve, a *Két Könyv* szintén a melanchthoni világnézetet tükrözi. E művében Károlyi a pusztulás rémképét maga előtt látó magyar nép sorskérdéseire ad választ – a teológia nyelvén. „Mint-hogy a magyar katasztrófa oka nem a fegyveres erő elégtelenségében vagy a bátorság és vitézség hiányában, hanem az egész nemzetet egyetemlegesen elárasztó romlott-

ságban rejlik, így annak felszámolását sem a csatatéren, hanem a lelki újjászületés frontján kell véghezvinni, mert az vitélzlo népek csak eszközök, és Isten az, ki diadalmot ad az ellenségen.” Ezt a munkáját Szatmárban írta, amikor a várost a török és az erdélyi hadak ostromolták. Károlyi ekkor Dobó István öccsének, Dobó Domokosnak a pártfogását élvezte. Valószínűleg az ő támogatásával került Göncre prédikátornak 1563-ban. Gönc mint mezőváros abban az időben jelentős település volt Felső-Magyarországnak. Abaúj vármegye második városaként tartották számon Kassa után. A reformáció tanai az 1530–1540-es években kezdenek teret hódítani a felvidéki városokban, köztük Göncön is. Először Luther tanait fogadják el, mivel ebben az időben még német ajkú a város és valószínűleg élő kapcsolatot tart a német tartományokkal is. Így ezek az eszmék és gondolatok hamarabb utat találnak az itt élők lelkéhez, mint a francia–svájci reformáció. 1535-ben német nevű és német ajkú prédikátora van a városnak Sebastian Hauer személyében. Ezután következik be a népesség összetételének megváltozása a török elől betelepülő magyar ajkúak megjelenésével. Ezek a jövevények elmagyarosítják a németiséget, olyannyira, hogy 1559-től kezdve a városházán a tárgyalás nyelve és a jegyzőkönyvek is a magyar lesz.

Az ide érkező Károlyi hamarosan a Kassa-völgyi (abaúji) egyházmegye seniora (esperese) lesz. Mint lelkipásztor nagy gondot fordít az iskola fejlesztésére. A korábban is meglévő skólát rövidesen közép-, majd felsőfokú intézménnyé fejleszti. Kitűnő tanárokat, nagy egyéniségeket hív a városba, akiket messze földről is érdemes felkeresniük a tanulóknak. Ez az iskola képessé teszi a növendékeket, hogy innen kikerülve külföldi egyetemre menjenek, és ott megállják a helyüket. A reformáció sok kitűnő alakja került ki innen, többek között Szenczi Molnár Albert, aki 1586-ban érkezett ide tanulni.

Károlyi döntő szerepet játszott a gönci zsinat (1566) előkészítésében, az antitrinitáriusok elleni küzdelemben és a helvét reformáció hazai megszilárdításában.

Az 1580-as években látott hozzá a Biblia fordításához. Az átmeneti nyugalom kedvezett a munkálatok előkészítésének és lebonyolításának. A nemes célkitűzés Károlyi előtt már sokak szívében megfogalmazódott. Születtek részleges fordítások is (a Huszita Biblia, *a későbbi II. Pius pápának tulajdonított megjegyzés szerint „bármely huszita nő jobban olvas, mint egy olasz pap”*; 18 ószövetségi könyv és a 4 evangélium, Komjáti Benedek fordításában Pál apostol levelei, Pesti Gábor négy evangéliuma, Sylvester János Újszövetsége, Heltai Gáspár fordításai, Méliusz Juhász Pétertől Ézsaiás könyve és az Újszövetség), de az igazi fordítás még váratott magára.

Károlyi a fordítást munkacsoport létrehozásával kezdte, melyet a környékbeli prédikátorok és iskolamesterek alkottak, akik segítőtársai voltak az óriási munkában. Feltehetően a következő személyekről van szó: Huszti Imre gönci lelkész, Pelei János gönci tanító, Czeglédi János vizsolyi lelkész és Thúri Mátyás, Szántó prédikátora. Valószínűleg részekre osztották a Szentírást és mindenkinek magának kellett megbirkóznia a rá eső bibliai könyvvel. A fordítás eredeti nyelvről történt, az Ószövetség héberről, az Újszövetség görögről. A munkáról ő maga így vall az előszóban: „Istennek nevét segítségül híván, minek utána hozzá kezdettem volna egynehány

jámbor tudós atyafiakkal, kik nékem a fordításban segítségül voltak, meg nem szüntem addig, mígnem véghöz vittem a Bibliának egészen való megfordítását, melyben munkálkodtam közel három esztendeig nagy fáradsággal, testi töredelemmel, de oly buzgóságos szeretettel, hogy én egy szempillantásig e nagy munkát el nem untam, hanem nagy serénységgel és szeretettel munkálkodtam, mígnem elvégezném azt...” Az említett három esztendő a munkálatok utolsó szakaszára vonatkozhat.

A nyomdai munkák előtt Károlyi nézte át és látta el a fejezeteket címekkel és lapszéli jegyzetekkel. A kész mű kinyomtatásához főúri pártfogók segítségét vette igénybe: Mágóchy Gáspárét és Andrásét. 1584-ben Károlyi Tállyán lett prédikátor. Az, hogy elhagyta Göncöt, minden bizonnyal a folyamatban lévő bibliafordításhoz köthető. Tállya, a Mágocsy család birtoka, Mágocsy Gáspár és András pedig a fordítás támogatói voltak. Patrónusainak halála után, 1587-ben visszatér Göncre. Ezután Rákóczi Zsigmond anyagi és erkölcsi támogatását élvezi. Az óriási munka közepette van ideje és energiája törődni családjával, kiterjedt szőlőbirtokai műveltetésével, a bor eladásával.

A Biblia nyomtatására Vizsolyban kerül sor, ahol Rákóczi átengedi házát, talán a Mágóchyaktól örökölt épületet, és itt állítják fel a nyomdát. A nyomdász az a Mantskovits Bálint, aki Bornemissza Péter könyveit nyomtatta, és maga is készült kiadni egy teljes Bibliát. A nyomtatáshoz 1589-ben kezdtek hozzá, négy sajtóval, német és lengyel gyártású papírral és több nyomdászsegéddel. Mihelyt Károlyi elkészült a korrektúrával, a gönci diákok – köztük Szenci Molnár Albert – vitték azt a nyomdába. Az utómunkálatok és a nyomtatás körülbelül három évet vettek igénybe. A nyomtatás nagy munkája 1589 februárjában kezdődhetett el, és mintegy másfél esztendőn keresztül, 1590. július 20-ig tartott. A feltevések szerint 800 példányban készült el az első teljes magyar bibliafordítás, melyből ma az egész világon 52, ebből Magyarországon 24 található. 2412 lapot tartalmaz, oldalanként 1850 betűt, tehát körülbelül 4,5 millió betűt kellett a nyomdászoknak a szedőfába elhelyezniük, illetve négy szedőnek naponta tízezer betűt a mintegy 450 munkanap alatt. A könyv súlya 5 kg volt.

Károlyi a wittenbergi történelemszemléletnek nevezett világfelfogást később sem tagadta meg, mert a Vizsolyi Biblia előszavában a Szentírás keletkezését ebben az összefüggésben tárgyalja. Mózesig írás nem volt, a szájhagyományban élt a kijelentés: „...a szent atyák a tudományt csak szájukban hordozván, azt kézről-kézre adták fioknak, unokájoknak.” A második kétezer esztendő az írásba foglalás ideje. „A harmadik kétezer esztendő, hogy Isten az Ő Fiában még nyilvánban akarná magát kijelenteni.”

Ugyanitt, párhuzamosan, a bibliafordítás háttereként – a humanista szemlélet mellett – erőteljesen megjelenik a kálvini teológiai felfogás is. „Az egész szentírás arról tesz bizonyosságot, hogy Isten az embert avégre teremtette... hogy őtet és az ő örökkévaló voltát, bölcsességét, hatalmas mindenhatóságát, igazságát és irgalmaságát az ember megismerné, és az ő teremtő, megváltó Urának szolgálja. ...mindazonáltal az oktan állatoktól az ember semmit nem különböz, ha teremtésének vé-

gét (célját) nem tudja, és az ő teremtésének végére (céljára) nem igyekszik.” Ezekben a mondatokban Kálvin genfi kátéjának bevezető sorai csengenek vissza: „Mi az ember életének fő célja? Az, hogy az ember Istent, ki őt teremtette, megismerje. ...hogyan élünk... az ő dicsőségére fordítsuk... hogyha ez megszűnik, állapotunk nyomorultabb akármely állaténál.”

Isten megismerésének hármasság útja van: A teremtett világ – Jézus Krisztus – Isten ígéje. Az első csak töredékes, nem vezet az üdvösségre. Istennek „ábrázatja” Jézus Krisztus. A Bibliában Isten szól önmagáról – e két utolsó együtt ad tökéletes Isten-ismeretet. Ez indokolja a Szentírás fordítását a különféle nyelvekre, hogy az emberek Isten igaz ismeretére jussanak. Ha csak egy nyelven volna szabad olvasni a Bibliát, ahogy ezt a középkori egyház hirdette, akkor sem a latin, hanem a héber volna helyes. De az apostolok Jézusnak nem görögül elhangzott szavait görögül írták, ami bizonyítja a nemzeti nyelvekre való fordítás jogosultságát. „Nemcsak azt akarja Isten, hogy papok olvassák a Szentírást és a község azoknak a szájokból hallja – hanem azt is akarja, hogy az Ó- és Újtestamentum könyvei minden nemzetségnek nyelven legyenek és azokat olvassák, hányják-vessék mindenek, szegények, gazdagok, kicsinyek, nagyok, férfiak és asszonyok. Mert az Isten egyaránt minden rendbéli embereket akar üdvözíteni. Azért nemcsak a templomban hallgassátok azt, mit mondunk, hanem mikor otthon vagytok is, a Szentírást olvassátok.” Ugyanakkor a Szentírás olvasása az egyház teológiájának, tanításának kontrollja. A középkori pápás egyház tiltotta a Biblia olvasását a laikusoknak: „Mert hogy az ő tudományoknak hamissága meg ne esmértesse a községtől, és hogy mindent szabadon szerezhessenek, végezzenek, és azt a község nyakába vethessék minden próbálás nélkül...” Nincs tökéletes fordítás, ezért nem lehet egyiket sem kötelezővé tenni. Károlyi felszólít a folyamatos kutatásra. Különösen az igehirdetők felelőssége nagy: „...a deákoknak két szárnyoknak kell lenni a Szentírásra, tudniillik a zsidó és görög nyelvnek.”

Károlyi szemléletében a Sola Scriptura elv érvényesül. A Szentírás tökéletes, teljes fogyatkozás nélkül való, tiszta és igaz. Tehát egyben elegendő is, nem szorul kiegészítésre, de le is zárt, nincs új kijelentés. Az Írás ugyanakkor egyetlen eszköz az üdvösségre is: „...az Isten lelke az, aki a mi szívünkben, lelkünkben cselekszik, hitet formál, újjonnan szül, de nem különben, hanem az ígének hallgatásából.” („A hit tehát hallásból van, a hallás pedig a Krisztus beszéde által.” Róm10,17.)

A Vizsolyi Biblia hatása korántsem szorítkozott a református vallásúakra, hanem kiterjedt a magyarul beszélők egészére. A Bibliát azóta számtalanszor kiadták, szövegét javították (legelőször Szenczi Molnár Albert 1608-ban Hanauban), s ma már Károlyi Bibliaként ismeri mindenki. Hatása a magyar irodalomra és az irodalmi nyelvre felmérhetetlen. Nemcsak nyelvünk egyik megtartó oszlopa lett ez a könyv, hanem nemzeti megmaradásunknak is segítője, hiszen a török hódoltság alatt részekre szakadozott hazánkban a Károlyi Biblia, és a prédikátorok ezen alapuló igehirdetése segítségével tudtuk megőrizni identitásunkat és kultúránkat. Nincs még egy magyar könyv, amely négyszázharminc év alatt hatásában vetekedhetne vele. Kifejezései, nyelvi fordulatai és képei bekerültek a mindennapi beszédbe, meg-

gyökereztek a nép nyelvében és az irodalomban egyaránt. Nagy része volt az egységes modern irodalmi nyelv kialakításában, amely a társadalmi különbségeken felül összefogta a magyarul beszélőket, bármelyik vallásfelekezethez is tartoztak, s ezzel megteremtette az egységes magyar nemzeti műveltség alapjait.

Az „istenes vénember”, ahogy Szenczi Molnár Albert nevezte Károlyit, megérhette a nagy munka befejezését. 1591 elején halt meg. Sírja valószínűleg a katolikus templom alatt van, ugyanis a reformáció idején a templom reformátussá vált. A katolikus plébánia központi szobájának ablakmélyedését „Károlyi-sarok”-nak nevezik, mert a nép úgy tartja, hogy itt dolgozott a mester.

2017. március 17. A Reformáció Éve jegyében Kaposmérőn elhangzott előadás

Felhasznált irodalom

Dienes Dénes: *Vezérfonal a keresztyén egyházismeret és művelődéstörténet szigorlathoz*. Sárospatak, Református közösségszervező szak, 2013.

Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor. Szerkesztette: Szabó András. Budapest, Neumann Kht. 2006.

Szabó András: *A rejtőzködő bibliafordító*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2012.
gonc.hu
vizsoly.hu

Medgyessy Ferenc: A vizsolyi biblia nyomtatása, 1942/4., gipsz dombormű, vázlat, 30×41 cm. J.j.1.: Medgyessy. DM. ltsz.: MF. 80.13.43.